

نشریه علمی- پژوهشی جغرافیا و برنامه‌ریزی، سال ۲۲، شماره ۶۶ زمستان ۱۳۹۷، صفحات ۱۸۵-۱۶۳

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۵/۰۵/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۱/۲۹

بررسی اثرات سرمایه اجتماعی بر رفاه خانوارهای روستایی (مطالعه موردی: دهستان میانکوه شرقی)

مهرشاد طولابی نژاد^۱

سیروس قنبری^۲

محسن شایان^۳

چکیده

سرمایه اجتماعی یکی از عوامل مهم در توسعه پایدار روستایی می‌باشد. لازمه رسیدن به توسعه پایدار روستایی توجه به سرمایه اجتماعی، رفاه اقتصادی و اجتماعی می‌باشد. در این مطالعه نیز با استفاده از روش توصیفی و تحلیلی، به بررسی اثرات سرمایه‌های اجتماعی بر رفاه اقتصادی و اجتماعی خانوارهای روستایی در دهستان میانکوه شرقی پرداخته شد. جامعه آماری شامل خانوارهای روستایی دهستان میانکوه شرقی در شهرستان پلدختر می‌باشد ($N=1700$). ۱۰۳ سرپرست خانوار به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده به عنوان نمونه انتخاب گردید. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، از دو روش آمار توصیفی و آمار استنباطی (ضریب موریس، همبستگی پیرسون، رگرسیون چند متغیره و تحلیل مسیر) استفاده شد. نتایج حاصله از تجزیه و تحلیل اطلاعات بدست آمده نشان داد که میزان سرمایه اجتماعی خانوارهای روستایی در منطقه مورد مطالعه در سطح مطلوبی قرار دارد. همچنین بین سرمایه اجتماعی و رفاه خانوارها در منطقه مورد مطالعه رابطه‌ی معناداری وجود داشته

۱- دکتر و مدرس مدعو جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه سیستان و بلوچستان (نویسنده مسئول)

Email: Mehrshad_t1@yahoo.com

۲- استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران.

۳- دانشجوی دوره دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه سیستان و بلوچستان

و از میان مولفه‌های سرمایه اجتماعی، مشارکت اجتماعی بیشترین تاثیر و انسجام اجتماعی کمترین تاثیر را بر رفاه خانوارهای روستایی داشته است.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، رفاه اقتصادی و اجتماعی، مدل تحلیل مسیر، دهستان میانکوه شرقی

مقدمه

سنجش سطح رفاه خانوارها به منظور اصلاح برنامه‌های رفاه و تأمین اجتماعی جزء نیازی اساسی هر جامعه می‌باشد (۹: Courvisanos and Martin, ۲۰۰۵). انجام این برنامه‌ها و فراهم نمودن شرایط مناسب برای زندگی تمامی اقشار جامعه وظیفه اصلی کارگزاران و مسئولان کشورها تلقی می‌شود (عمرانی و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۲). به طوری که دستیابی به رفاه اقتصادی و اجتماعی عاملی لازم و ضروری برای هر اجتماع است (۲۵: Midgely, ۲۰۰۰): که در آن فرد از احساس سلامت، امنیت و سرزندگی بالایی برخوردار باشد (۳۵۲: Hewstone et al, ۲۰۱۵). سهم اینها در ترسیم وضعیت مثبت اطمینان بخشی، ارزشی مهم تلقی می‌شود (رکن‌الدین افتخاری، ۱۳۸۹: ۲۰۳). امروزه برای دستیابی به رفاه و توسعه هر چه بیشتر در روستاها اقدامات و تدابیر گوناگونی اندیشیده شده است، راهکارهایی برای افزایش تولید، بهبود سطح دانش، اصلاح شبکه ارتباطی، افزایش درآمد و اشتغال‌زایی، کاهش فقر و نابرابری و تنوع‌بخشی به اقتصاد روستایی ارائه گردیده است (ازکیا و همکاران، ۱۳۸۷: ۸)، که در نهایت باعث افزایش بهره‌وری و رسیدن به توسعه پایدار برای مناطق روستایی می‌شود (۱: Basu, ۲۰۱۳). بر اساس رویکرد توسعه پایدار، سرمایه‌های خانوارها برای بهبود بخشی به معیشت جامعه محلی در برگیرنده‌ی طیف وسیعی از سرمایه‌ها، از قبیل سرمایه طبیعی، فیزیکی، انسانی، مالی و اجتماعی است (۳۶: Solesbury, ۲۰۰۳). در این بین سرمایه اجتماعی به دلیل شبکه‌ها و سازه‌های اجتماعی یکی از عوامل مهم برای دستیابی به رفاه می‌باشد (۱۶۵: Dzanja et al, ۲۰۱۵)؛ و چون تسهیل اقدامات عاملان و زمینه‌سازی برای همکاری در داخل ساختارها و دستیابی به

اهداف خاص را ممکن می‌سازد دارای اهمیت بیشتری می‌باشد (11: Khana, ۲۰۱۱). این سرمایه یکی از مهم‌ترین عناصر حیاتی توسعه و انسجام بخش جامعه می‌باشد (پیلتن و برومند، ۱۳۹۳: ۱۱۹). بطوری که از ابزارهای مهم پایداری نواحی روستایی می‌باشد (Hawdon and Ryan, ۲۰۰۹: ۵۲۶). سرمایه اجتماعی به طور قابل توجهی باعث کاهش فقر (۱۶۵: ۲۰۱۵، Dzanja et al)، در بین خانوارهای روستایی می‌شود (۲۰۱۴، Aremu) (۸). همچنین به طور مستقیم و غیر مستقیم بر سطح امرار معاش افراد و خانواده‌ها تاثیر می‌گذارد (۲۵: ۲۰۱۶، Kifle et al). سرمایه اجتماعی، نقشی بسیار مهم‌تری نسبت به سرمای فیزیکی و انسانی در سازمان‌ها و جوامع ایفا می‌کند (احمدی، ۱۳۹۶: ۲۵) و در غیاب سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه‌ها اثربخشی خود را از دست می‌دهند و بدون سرمایه اجتماعی، پیمودن راه‌های توسعه و تکامل فرهنگی و اقتصادی ناهموار و دشوار می‌شوند (خمر و همکاران، ۱۳۹۰: ۹۶). همچنین توسعه و گسترش برنامه‌های تأمین رفاه در نواحی روستایی از جمله عوامل مؤثر در ارتقای توانایی‌های بالقوه و تحقق اهداف توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی کشورها به حساب می‌آید. لذا لازم است به نقش و اهمیت سرمایه اجتماعی در رفاه خانوارهای روستایی توجه شود. بنابراین باید جامعه روستایی را به سوی هدایت نمود که خواسته معقول و نیازهای حیاتی و رفاهی آنان در مکان‌های روستایی با ایجاد نظام انگیزشی مناسب، مشارکت آنان در فضای کسب و کار روستایی مهیا و سازماندهی شود. به همین دلیل درک درست از کاربرد و اثرات سرمایه اجتماعی در رفاه خانوارهای روستایی و تلاش برای افزایش این قبیل سرمایه‌ها لازم و ضروری می‌نماید. تاکنون در ایران و جهان بسیاری از جغرافی‌دانان اثرات و پیامدهای سرمایه اجتماعی و تاثیرات آن را مورد مطالعه و بررسی قرار داده‌اند مانند پورمحمدی و همکاران (۱۳۹۰)، فراهانی و همکاران (۱۳۹۱)، زنگنه و همکاران (۱۳۹۳)، نیک‌پور و همکاران (۱۳۹۴)، احمدی (۱۳۹۶) و همچنین چانگ^۱ (۲۰۰۸)، برونو^۲ (۲۰۰۹)، لومن^۳ (۲۰۰۹)، گیلومسر^۴ و همکاران (۲۰۱۰)، جردن^۱ (۲۰۱۰)، مناسیب و

۱- Chuang

۲- Brunie

۳- Looman

۴- Gulumser

جردن^۲ (۲۰۱۱) و دزانجا^۳ و همکاران (۲۰۱۵). مرور مطالعات انجام شده اعم از داخلی و خارجی حاکی از آن است که تاکنون مطالعه‌ای راجع به بررسی اثرات سرمایه اجتماعی بر رفاه خانوارهای روستایی صورت نگرفته است.

مبانی نظری

یکی از جنبه‌های مهم در توسعه روستایی استفاده از مفهوم سرمایه در وجه اجتماعی آن است (مرکز ملی آمایش، ۱۳۸۵: ۷۹). سرمایه‌ی اجتماعی به طور برجسته در دهه ۱۹۹۰ به عنوان شکل جدیدی از سرمایه‌ی اجتماعی جامعه مطرح شد (Khanh, ۲۰۱۲: ۱۱). فکویاما (۲۰۰۸: ۸) سرمایه اجتماعی را به عنوان توانایی افراد برای کار با یکدیگر به منظور دستیابی به اهداف مشترک در گروه و سازمان تعریف می‌کند (Grootaert and Bastelaer, ۲۰۰۲: ۴۵). از دیدگاه بوردیو و کلمن^۴، سرمایه اجتماعی به عنوان یک کالای عمومی و دارایی جمعی مطرح است که در دوره‌ی زمانی بلندمدت انباشته می‌شود (Ognibene, ۲۰۱۰: ۶). سرمایه اجتماعی شامل جنبه‌هایی از ساختار اجتماعی است که کنش اجتماعی را تسهیل کرده و منابعی را جهت دستیابی مردم به اهدافشان در اختیار آنها می‌گذارد (Chuang, ۲۰۰۸: ۱۳۲۲). از این رو سرمایه اجتماعی را می‌توان در قالب یک سرمایه‌گذاری ناملموس به عنوان یک تسهیل‌گر قوی در مبادله‌ی منابع توسعه بر اساس روابط اجتماعی و توسعه شبکه‌های محلی (Looman, ۲۰۰۹: ۴۶)، در سطوح مختلف فردی، خانوادگی، اجتماعات محلی و واحدهای همسایگی، منطقه‌ای و ملی مورد توجه قرار داد (پورمحمدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۳). مونسیب و جردن سرمایه‌ی اجتماعی را مکمل هنجارها، ارزش‌ها، نگرش‌ها می‌دانند (Munasib and Jordan, ۲۰۱۱: ۳۶). فوکویاما، سرمایه اجتماعی را به عنوان توانایی افراد برای کار با یکدیگر به منظور دستیابی به اهداف مشترک در گروه و سازمان تعریف می‌کند (Arbab, ۲۰۱۱: ۱۶). بنابراین سرمایه اجتماعی را می‌توان در قالب یک سرمایه-

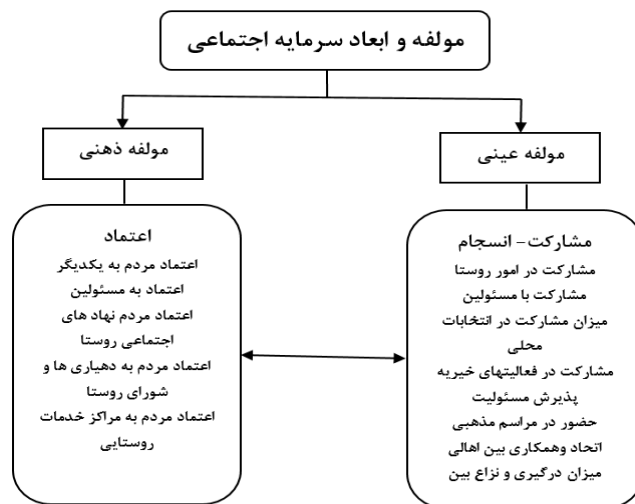
۱- Jordan

۲- Munasib and Jordan

۳- Dzanja

۴- Bourdieu and Coleman

گذاری ناملموس به عنوان یک تسهیل‌گر قوی در مبادله‌ی منابع توسعه بر اساس روابط اجتماعی و توسعه‌ی شبکه‌های محلی دانست (Looman, ۲۰۰۹: ۴۶)؛ که می‌تواند به عنوان محصول سرمایه‌گذاری عمدی در روابط با دیگران و کاربرد آن در دسترسی متفاوت به منابع نهفته باشد بتواند منافع فردی و گروهی را مدنظر قرار دهد (Brunie, ۲۰۰۹: ۳). یکی از دلایل توجه دست‌اندرکاران توسعه به سرمایه‌اجتماعی، این است که برخلاف سایر دارایی‌ها مانند زمین، برای دستیابی به آن هزینه‌ای در بر ندارد (Dzanja et al, ۲۰۱۵: ۱۷۵). سرمایه اجتماعی دارای دو مولفه است: اول ساختار شبکه‌ای عینی که افراد را به هم پیوند می‌زند و دوم: یک نوع پیوند ذهنی مثبت و ناشی از اعتماد بین افراد است (Payton, ۲۰۰۳: ۱۱-۱۴). ابعاد آن عبارتند از: مشارکت، اعتماد و انسجام (Hamilton, ۲۰۰۵: ۲۵۴). مشارکت و انسجام جز مولفه‌های عینی و اعتماد جز مولفه ذهنی سرمایه اجتماعی می‌باشد. شکل (۱).

شکل (۱): ابعاد عینی و ذهنی سرمایه اجتماعی

شاخص‌های سرمایه اجتماعی شامل مشارکت، اعتماد و انسجام اجتماعی می‌باشند (طالب و همکاران، ۱۳۸۹: ۴۸). اولین شاخص سرمایه اجتماعی مشارکت است. مشارکت یکی از عناصر تشکیل دهنده قدرت جوامع و توانمندسازی جامعه (آدینه‌وند و همکاران،

(۱۳۹۲: ۷) و به عنوان مولفه کلیدی در فرایند توسعه است (راهنما و عبدالله‌زاده، ۱۳۹۶: ۹۸). مشارکت به معنای همکاری چند سویه بین بخش خصوصی، عمومی یعنی مردم و نهادهای مردمی است (زنگنه و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۱۹)؛ که باعث گسترش شبکه‌های اجتماعی، مبادله اطلاعات، وحدت و یکپارچگی منابع بین افراد و گروه‌ها می‌شود که در نهایت باعث بهبود رفاه آنها می‌شود (Dzanja et al, ۲۰۱۵: ۱۶۸). شاخص مهم دیگر اعتماد بین افراد است. چون اعتماد کمک زیادی به شبکه‌ای شدن می‌کند، یک شاخص بسیار مهم محسوب می‌شود (Payton, ۲۰۰۳: ۱۴). اعتماد دلالت بر انتظارات و تعهدات اکتسابی و تایید شده به لحاظ اجتماعی دارد، که افراد نسبت به یکدیگر و نسبت به سازمان‌ها و نهادهای مربوطه به زندگی اجتماعی‌شان دارند. اعتماد دارای دو بعد است. امنیت شخصی، انتظار همکاری و سود متقابل (فراهانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۴). اعتماد انتظار دوطرفه در درون یک جامعه معین است که در آن رفتارهای مشارکتی مبتنی بر هنجارها به صورت عرفی وجود دارد (نیک‌پور و همکاران، ۱۳۹۴: ۴). شاخص سوم انسجام می‌باشد. انسجام اجتماعی دلالت بر توافق جمعی میان یک جامعه دارد (امام جمعه‌زاده و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲). به عبارتی انسجام در کل ناظر به میزان و الگوی رابطه متقابل میان کنشگران، گروه‌ها و خرده فرهنگ‌های تمایز یافته (گل‌شیری‌اصفهانی و همکاران، ۱۳۸۸: ۵۳) و باعث ایجاد اتحاد و نزدیکی و همدلی بین افراد و گروه‌ها می‌شود (Gulumser et all, ۲۰۱۰: ۶) و در تواناسازی جوامع روستایی برای مدیریت و پاسخ به چالش‌های اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی به‌عنوان تلاشی برای تضمین توسعه پایدار عمل می‌کند (Jordan et all, ۲۰۱۰: ۱۴۶). مزایای متعدد و زیادی را می‌توان برای سرمایه اجتماعی برشمرد. مزیت اصلی و عمده سرمایه اجتماعی در اختیار گذاشتن اطلاعات زیادی با هزینه پایین و زمان اندک برای بازیگرانی است که نقش اصلی را در سرمایه اجتماعی ایفا می‌کنند. سرمایه اجتماعی علاوه بر در اختیار قرار دادن سرمایه زمینه‌های تحلیل و ارزیابی آن را نیز فراهم می‌نماید.

متغیر دیگر تحقیق رفاه می‌باشد. در هر جامعه رفاه از اساسی‌ترین نیازهای اجتماعی است که افراد جامعه باید از آن برخوردار باشند (حق‌جو، ۱۳۸۱: ۷۸). رفاه عبارت است از: قدرت خرید و توانایی در کسب تسهیلات و امکانات زندگی (طرازکار و زیبایی، ۱۳۸۳:

(۱۴۷). حدود سه دهه است که اقتصاددانان، آماردانان و روانشناسان به صورت جدی راجع به رفاه بحث و بررسی می‌کنند. در واقع از آن هنگام که ریچارد استرلین در سال ۱۹۷۴ نشان داد که شادی و رضایت انسان‌ها به نسبت افزایش درآمد آنها افزایش نمی‌یابد (بابازاده خراسانی، ۱۳۸۹: ۵۳). رفاه با امنیت، معیشت، سلامت، بهداشت، شادکامی و اقدامات تکمیلی همراه است (رکن‌الدین افتخاری، ۱۳۸۹: ۲۰۳). مفهوم رفاه اجتماعی در دهه ۱۹۸۰ به صورت جدی مورد علاقه جامعه‌شناسان، اقتصاددانان و سایر رشته‌های مرتبط با توسعه قرار گرفته است. یکی از ویژگی‌های مهم رفاه اجتماعی آن است که فرد از احساس سلامت، امنیت و سرزندگی بالایی برخوردار باشد (Hewstone, and strobe, ۲۰۰۱: ۵۶). رفاه اجتماعی در هر جامعه از اساسی‌ترین نیازهای اجتماعی است که افراد جامعه باید از آن برخوردار باشند (حق‌جو، ۱۳۸۱: ۷۸). به گونه‌ای که بسیاری از موفق‌ترین دولت‌ها، دلیل توفیق برنامه‌های خود را، بهبود زندگی مردم و افزایش سطح رفاه آنها می‌دانند (پورطاهری و همکاران، ۱۳۹۱: ۴۵). از این رو رفاه اجتماعی را تنها می‌توان در یک متن و در بستر یک جامعه، تعریف کرد (Midgely, ۲۰۰۰: ۲۵). لذا رفاه اجتماعی عبارت است از مجموعه سازمان یافته‌ای از قوانین، مقررات، برنامه‌ها و سیاست‌های است که در قالب موسسات رفاهی و نهادهای اجتماعی به منظور پاسخگویی به نیازهای مادی و معنوی و تامین سیاست انسان‌ها ارائه می‌شود (ربانی و همکاران، ۱۳۸۶: ۷۵). از سوی دیگر یکی از اهداف مهم هر نظام اقتصادی افزایش رفاه اقتصادی در جامعه می‌باشد (مولایی و مرادی، ۱۳۸۹: ۱۱۳). در فرایند افزایش رفاه اقتصادی و اجتماعی متغیرهای اجتماعی به خصوص «سرمایه اجتماعی» نقش کلیدی ایفا می‌کند، چرا که هیچ توسعه‌ای بدون مشارکت محلی مردم، رضایتمندی و اعتماد اجتماعی شکل نمی‌گیرد (فراهانی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۷). سرمایه اجتماعی، با تغییر دادن افراد برای کسب مهارت‌ها و توانایی‌هایی به آنها، افراد را توانا می‌سازد تا به شیوه‌های جدید رفتار کنند (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۵). به شیوه‌های مختلف، از جمله: ایجاد سازمان‌های اجتماعی بر پایه‌ی اعتماد، هنجارها و روابط شبکه‌ای (Khanh, ۲۰۱۱: ۱۱)؛ تسهیل منافع فردی و گروهی (Brunie, ۲۰۰۹: ۳)؛ تاثیر بر ظرفیت مدنی، و یا روابط کلان بین بخش‌های مدیریتی، اجرایی و مردم و ساختار قدرت (Ognibene, ۲۰۱۰: ۳)؛

اعتماد و روابط متقابل در داخل جامعه (۴: ۲۰۱۰: Gulumser et al); افزایش یکپارچگی و مشارکت، تسهیل مدیریت، پیشگیری از انفعال سیاسی- اجتماعی، ارتقاء ظرفیت نظام سیاسی، تثبیت و ارتقای هویت ملی و تعمیق اعتماد (عباس‌زاده و کرمی، ۱۳۹۰: ۳۱); از طریق روابط واقعی کنشگران (۱۰: ۲۰۰۱: Spellebrg); همچنین به عنوان یک عامل انسجام بخش (۱۵: ۲۰۰۹: Aylward); نقش مستقیمی در رفاه خانوارهای روستایی دارد. بنابراین سرمایه اجتماعی و تقویت آن بر اساس مشارکت و همکاری، همیاری، همزیستی مسالمت‌آمیز، انسجام، اعتماد و صمیمیت می‌تواند زمینه‌های افزایش رفاه و توانمندی و به تبع باعث توسعه نواحی روستایی را مهیا سازد.

مواد و روش‌ها

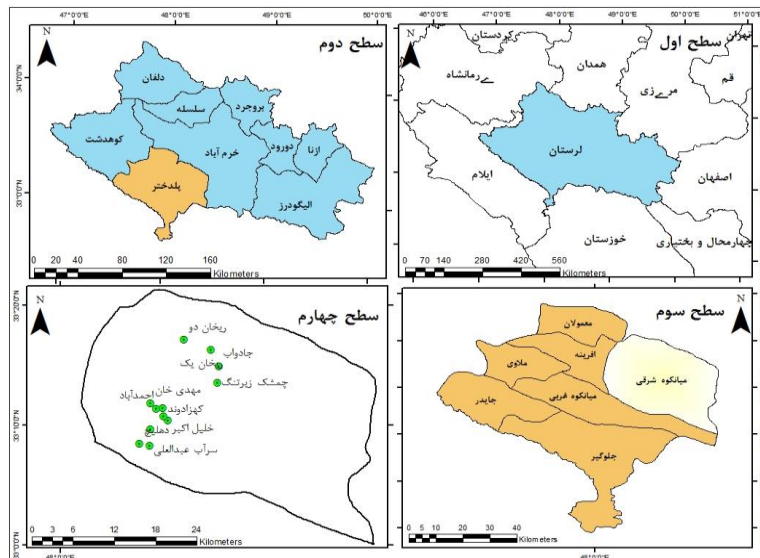
روستاهای مورد مطالعه در محدوده سیاسی دهستان میانکوه شرقی از توابع بخش معمولان شهرستان پلدختر در استان لرستان می‌باشد. این دهستان بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵، دارای ۸۹۰۹ نفر جمعیت بوده است. معیشت اکثر خانوارهای روستایی این منطقه وابسته به بخش کشاورزی و فعالیت‌های جانبی آن می‌باشد (طولابی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۹). در جدول (۱)، ویژگی‌های جمعیتی روستاهای نمونه آورده شده است.

جدول (۱): ویژگی‌های جمعیتی روستاهای مورد مطالعه در دهستان میانکوه شرقی

ردیف	روستا	خانوار	جمعیت	تعداد نمونه
۱	قلعه نصیر	۱۰۲	۴۷۱	۲۱
۲	سراب عبدالعلی	۷۰	۳۱۷	۱۴
۳	ریخان یک	۴۳	۱۵۲	۸
۴	جادوآب	۱۷	۷۸	۳
۵	مهدی خان	۱۸	۷۹	۴
۶	پشت تنگ کرد علیوند	۱۴	۶۰	۳
۷	احمدآباد	۳۸	۱۷۵	۷
۸	ریخان دو	۳۵	۱۱۵	۷
۹	چمشک زیر تنگ	۷۸	۴۶۸	۱۶
۱۰	دهلیج آبسرد	۲۷	۱۶۵	۵
۱۱	رحمت آباد	۹	۴۴	۲
۱۲	خلیل اکبر	۶۲	۳۲۸	۱۳

منبع: مرکز آمار ایران ۱۳۹۵ و یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

شکل (۲): نقشه دهستان میانکوه شرقی و روستاهای نمونه

تحقیق حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر «روش»، در چارچوب روش «توصیفی-تحلیلی» قرار دارد. جمع‌آوری اطلاعات به دو روش «کتابخانه‌ای» و «میدانی» بوده است. جامعه آماری شامل خانوارهای روستاهای دهستان میانکوه شرقی می‌باشد ($N=1700$). روش نمونه‌گیری به این صورت بود که ابتدا بوسیله فرمول کوکران ۲۷۰ خانوار به عنوان نمونه انتخاب گردید. ولی به دلیل شباهت صفات و ویژگی‌های جامعه آماری و گستردگی روستاها، طبق فرمول اصلاح شده کوکران و همچنین به کمک تخمین شخصی، تعداد ۱۰۳ سرپرست خانوار به صورت نمونه‌گیری تصادفی ساده به عنوان نمونه انتخاب گردید. ابزار اندازه‌گیری داده‌ها پرسش‌نامه بوده است. از آمار توصیفی و استنباطی برای تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده شد. برای تجزیه تحلیل اطلاعات استنباطی از آزمون‌های، تحلیل مسیر، همبستگی پیرسون و رگرسیون چند متغیره استفاده شد. رویی ابزار سنجش به وسیله کارشناسان امر تایید شد. به منظور سنجش پایایی، یک نمونه اولیه شامل ۳۵ پرسش‌نامه

پیش‌آزمون گرفته شد و میزان ضریب اعتماد با روش آلفای کرونباخ^۱ محاسبه. آلفای به دست آمده برای ابعاد در جدول (۲) آورده شد. با توجه به آلفای کل (۰/۸۱) که بالاتر از ۰/۷۰ است، می‌توان گفت که مقیاس از پایایی قابل قبولی برخوردار می‌باشد.

جدول (۲): میزان آلفای محاسبه شده برای هر یک از متغیرهای تحقیق

متغیر	میزان آلفای کرونباخ
سرمایه اجتماعی	۰/۷۹
رفاه	۰/۸۳
پایایی کل	۰/۸۱

بر اساس ادبیات تحقیق شاخص‌ها و معرف‌های جدول (۳) برای این تحقیق آورده شد.

جدول (۳): شاخص‌ها و معرف‌های تحقیق

متغیر	شاخص	معرف
سرمایه اجتماعی	انسجام اجتماعی	انجام وظایف اجتماعی، میزان گردهمایی و جلسات در روستا، میزان تغییر ارزش‌های مشترک طی زمان، میزان روابط همسایگان، پذیرش مسئولیت، حضور در مراسم مذهبی، اتحاد و همکاری بین اهالی
	اعتماد اجتماعی	میزان اعتماد مردم به یکدیگر، میزان اعتماد مردم اعتماد به دهیاری، میزان اعتماد مردم به شورای اسلامی ده، میزان اعتماد مردم به مراکز خدمات روستایی، میزان اعتماد مردم اعتماد به نهادهای اجتماعی روستا
	مشارکت اجتماعی	میزان مشارکت در امور روستا، میزان مشارکت در پروژه‌های عمرانی، میزان ارتباط با شورای اسلامی، میزان کمک مالی و فکری، میزان مشارکت بدون دریافت دستمزد
رفاه خانوارها	رفاه اجتماعی	بهره مندی از امکانات بهداشتی، میزان تنوع رژیم غذایی، میزان تفریح و اوقات فراغت، میزان، میزان سطح زندگی، میزان ماندگاری و مهاجرت، گرایش خانوارهای روستایی به سبک و شیوه زندگی شهری، بهره مندی از امکانات آموزشی، میزان رضایت از کیفیت زندگی و ارتقاء سطح زندگی
	رفاه اقتصادی	وضعیت پس انداز، وضعیت درآمد، میزان کاهش فقر، ظرفیت پس‌انداز خانوارهای روستایی، دریافت وام (مؤسسات قرض‌الحسنه، بانک‌ها و غیره)، میزان درآمدها در بخش کشاورزی و دامداری، میزان قدرت خرید و میزان تقاضای خانوار، استفاده از کالاهای مصرفی بادوام و کم دوام، خرید وسائل منزل، میزان هزینه‌های زندگی (درمانی، آموزشی و غیره)، سرمایه گذاری برای توسعه فعالیت‌های کشاورزی و غیر کشاورزی - تأمین منابع مالی مورد نیاز و تنوع سازی اقتصاد روستایی

۱ - Cronbach's alpha

منبع: طولایی نژاد و همکاران، ۱۳۹۴؛ افتخاری و همکاران، ۱۳۹۰؛ پور طاهری و همکاران، ۱۳۹۰؛ جمعه پور و همکاران، ۱۳۹۰

یافته‌ها و بحث

بررسی ویژگی‌های فردی و زمینه‌ای پاسخگویان نمونه حاکی از آن است که بیشترین مقدار سنی پاسخ‌دهندگان بین ۳۱ تا ۴۰ سال با ۳۷/۹ درصد بوده است؛ تحصیلات اکثر پاسخگویان مدرک تحصیلی راهنمایی بوده، از نظر اشتغال؛ ۳۹/۸ درصد نمونه تحقیق در فعالیت‌های زراعی مشغول بوده‌اند. از نظر جنسیت ۹۰/۳ درصد پاسخگویان مرد و از نظر تاهل ۸۲/۵ درصد پاسخگویان متاهل بوده‌اند. اطلاعات کامل در جدول (۴) آورده شد.

جدول (۴): ویژگی‌های فردی و زمینه‌ای پاسخگویان

متغیر	بیشترین پاسخگو	تعداد پاسخگو	درصد
سن	۳۱ تا ۴۰	۳۹	۳۷/۹
تحصیلات	مدرک راهنمایی	۳۲	۳۱/۱
جنسیت	مرد	۹۳	۹۰/۳
تاهل	متاهل	۸۵	۸۲/۵
شغل اصلی	زراعت	۴۱	۳۹/۸

با توجه به یافته‌های توصیفی، شاخص‌های مورد محاسبه، گویه‌های هر شاخص سنجیده شد و میانگین نظرات چنین بدست آمد. میزان انسجام اجتماعی ۳/۸۸، اعتماد اجتماعی ۴/۴۱، مشارکت اجتماعی ۴/۴۳ ارزیابی شد که در جدول (۵) آورده شده است. اطلاعات مربوط به شاخص‌های متغیر رفاه خانوارهای روستایی در منطقه نیز در جدول (۶) توضیح شده است.

جدول (۵): میزان سرمایه اجتماعی از دیدگاه پاسخگویان

مؤلفه	فراوانی	میانگین	میانه	واریانس	انحراف معیار
-------	---------	---------	-------	---------	--------------

انسجام اجتماعی	۱۰۳	۳/۸۸	۴/۲	۰/۳۳	۰/۵۸
اعتماد اجتماعی	۱۰۳	۴/۴۱	۴/۱۶	۰/۹۷	۰/۹۸
مشارکت اجتماعی	۱۰۳	۴/۴۳	۴/۱۲	۰/۰۸۲	۰/۲۸
جمع	۱۰۳	۴/۲۴	۴/۱۶	۰/۴۶۰	۰/۶۱

جدول (۶): وضعیت رفاه از دیدگاه پاسخگویان

مؤلفه	فراوانی	میانگین	میانۀ	واریانس	انحراف معیار
رفاه اجتماعی	۱۰۳	۴/۰۱	۴/۱۲	۱/۲۹۹	۱/۲۱
رفاه اقتصادی	۱۰۳	۳/۸۸	۴/۰۸	۱/۲۷۲	۱/۰۸
جمع	۱۰۳	۳/۹۴	۴/۰۱	۱/۲۸۵	۱/۴۵

جهت بررسی سطح رفاه و سرمایه اجتماعی در روستاهای مورد مطالعه، داده‌های مربوط به میزان سطح رفاه (رفاه اقتصادی^۱ و رفاه اجتماعی^۲) و سرمایه اجتماعی ۱۲ روستای منطقه مورد مطالعه وارد نرم افزار اکسل^۳ گردید و سپس با استفاده از ضریب موریس سطح رفاه و سرمایه اجتماعی روستاهای مورد مطالعه به تفکیک هر روستا محاسبه شد، در این محاسبه روستاهایی که دارای ضریب زیر ۳۰/۴۳ بودند در طیف ضعیف، از ضریب ۳۰/۴۳ تا ۶۰/۸۶ در طیف متوسط و ضریب بالای ۶۰/۸۶ در گروه خوب قرار گرفتند. از نظر میزان سطح رفاه از مجموع ۱۲ روستای مورد مطالعه ۴ روستا در وضعیت خوب، ۳ روستا در وضعیت متوسط و ۵ روستا هم در وضعیت ضعیف قرار داشته‌اند. همچنین از نظر سرمایه اجتماعی ۵ روستا در وضعیت ضعیف، ۳ روستا در وضعیت متوسط و ۳ روستا هم در وضعیت خوب قرار داشته‌اند. ۳ روستای قلعه نصیر، چمشک زیرتنگ و سراب عبدالعلی هم به ترتیب بالاترین میزان سطح رفاه و سرمایه اجتماعی، و ۳ روستای رحمت آباد، دهلیج آسرد و جادآب به ترتیب پایین‌ترین سطح را در منطقه مورد مطالعه به دست آوردند. جدول (۷).

جدول (۷): سنجش سطح رفاه در دهستان میانکوه شرقی با استفاده از ضریب موریس

روستا	سطح سرمایه اجتماعی		سطح رفاه	
	ضریب موریس	وضعیت	ضریب موریس	وضعیت

۱- Economic Welfare

۲- Social Welfare

۳- Excel

خوب	۶۸/۵۶	خوب	۶۶/۴۹	قلعه نصیر
خوب	۶۴/۳۲	خوب	۶۳/۲۱	سراب عبدالعلی
متوسط	۵۴/۲۱	متوسط	۵۳/۴۲	ریخان یک
ضعیف	۲۳/۲۱	ضعیف	۲۴/۳۲	جادوآب
ضعیف	۲۴/۲۳	ضعیف	۲۵/۷۲	مهدی خان
ضعیف	۲۸/۴۵	ضعیف	۲۷/۲۱	پشت تنگ کرد
متوسط	۵۶/۴۴	متوسط	۵۶/۴۳	احمدآباد
متوسط	۴۹/۱۲	متوسط	۴۹/۲۲	ریخان دو
خوب	۶۷/۳۲	خوب	۶۵/۲۲	چمشک زیر تنگ
ضعیف	۲۳/۶۸	ضعیف	۲۳/۱۲	دهلیج آبسرد
ضعیف	۲۲/۵۶	ضعیف	۲۱/۴۵	رحمت آباد
خوب	۶۶/۵۲	خوب	۵۶/۱۲	خلیل اکبر

بررسی اثرات سرمایه اجتماعی بر رفاه خانوارها

برای بررسی اثرات سرمایه اجتماعی بر رفاه خانوارهای روستایی از رگرسیون چند متغیر و آماره فیشر استفاده شد. بر این اساس، مقدار ضریب تعیین برابر با $0/۸۵۵$ می باشد که نشان می دهد متغیر مستقل ۸۵ واحد تغییرات مربوط به متغیر وابسته را تبیین می کند. جدول (۸).

جدول (۸): تحلیل واریانس عوامل تاثیر گذار بر رفاه خانوارها

اشتباه معیار	ضریب تعیین تصحیح شده	ضریب تعیین	ضریب همبستگی چندگانه
$0/۰۳۵$	$0/۷۸۲$	$0/۸۵۵$	$0/۸۷۴$

همچنین مقدار سطح معنی داری کمتر از $0/۰۱$ می باشد که نشان می دهد فرضیه آزمون مبنی بر عدم معنی داری مدل رگرسیون با اطمینان ۹۹ درصد رد می شود، لذا مدل رگرسیونی از لحاظ آماری معنی دار است که حکایت از آن دارد که بین متغیر سرمایه اجتماعی و رفاه خانوارها انسجام معنادار می باشد. بطوری که سرمایه اجتماعی باعث افزایش رفاه اقتصادی و اجتماعی در بین خانوارهای روستایی شده است. جدول (۹).

جدول (۹): تحلیل واریانس مبتنی بر وجود رابطه خطی ابعاد رفاه

مؤلفه‌ها	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره F	سطح معناداری
اثرگرسیونی	۵/۱۵۱	۳	۲/۰۸۴	۴۵/۲۶۸	۰/۰۰۰
باقیمانده	۱/۶۵۲	۹۶	۰/۰۰۲		
کل	۱۰/۴۵۱	۱۰۳			

تعیین مهم‌ترین بعد و شاخص تاثیرگذار بر رفاه خانوارها از طریق تحلیل مسیر

برای بررسی اثرات مستقیم و غیرمستقیم سرمایه اجتماعی در رفاه اقتصادی و اجتماعی از مدل تحلیل مسیر^۱ استفاده شد. در این میان، شاخص‌های سرمایه اجتماعی به عنوان متغیرهای مستقل و رفاه (اقتصادی و اجتماعی) به عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شد. همچنین برای بررسی اثرات غیرمستقیم با ضرب کردن کلیه مسیرها به فاکتور مورد نظر و در نهایت جمع کردن همه‌ی مسیرهای ضرب شده به فاکتور مورد نظر، اثرات غیر مستقیم نیز محاسبه گردید. همان‌طور که جدول (۱۰) نشان می‌دهد، و با توجه به مقادیر β روشن است که یک واحد تغییر در انحراف معیار در ابعاد انسجام اجتماعی، اعتماد اجتماعی و مشارکت اجتماعی به ترتیب با مقدار بتا برابر با ۰/۰۴۹، ۰/۱۹۵، ۰/۴۲۴ واحد موجب تاثیر در افزایش رفاه خانوارها در منطقه مورد مطالعه شده است. بنابراین، در میان شاخص مشارکت اجتماعی بیشترین تاثیر و انسجام اجتماعی کمترین تاثیر را در رفاه خانوارها داشته‌اند.

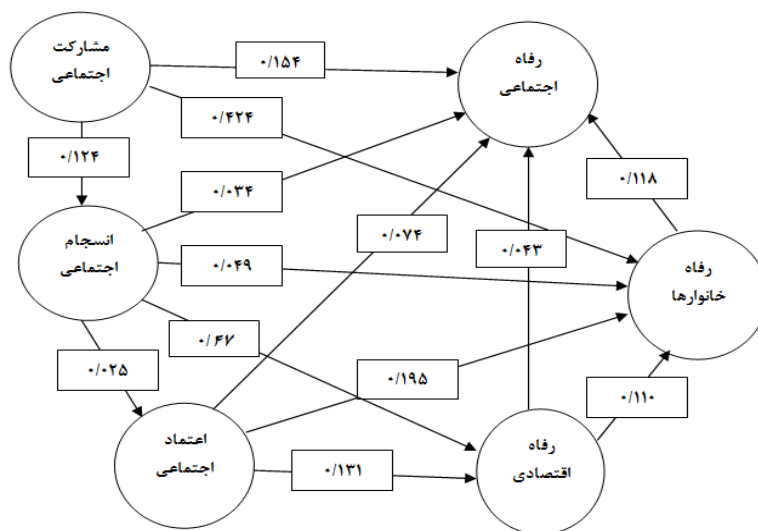
جدول (۱۰): ضرایب شدت روابط میان هر یک از ابعاد تاثیرگذار بر رفاه خانوارها

متغیرها	ضریب استاندارد BETA	ضریب غیر استاندارد		T	سطح معناداری
		خطای استاندارد	B		
عرض از مبدا	-	۰/۰۶۱	۰/۱۴۳	۲/۰۷	۰/۰۳۲
انسجام اجتماعی	۰/۰۴۹	۰/۰۱۲	۰/۱۱۵	۹/۱۴	۰/۰۰۰
اعتماد اجتماعی	۰/۱۹۵	۰/۰۱۳	۰/۲۵۲	۷/۸۹	۰/۰۰۰
مشارکت اجتماعی	۰/۴۲۴	۰/۰۱۱	۰/۱۶۴	۱۱/۳۷	۰/۰۰۰

نتایج حاصل از تحلیل مسیر نشان می‌دهد، از میان مولفه‌های سرمایه اجتماعی، مشارکت اجتماعی با ضریب ۰/۴۲۴ بیشترین اثر و مولفه انسجام اجتماعی با اثر ۰/۰۴۹

۱ - path analysis

کمترین تاثیر را بر روی رفاه خانوارهای روستایی داشته است. در شکل (۳) میزان و نوع تاثیر (مستقیم و غیر مستقیم) هریک از متغیرهای مستقل و وابسته نشان داده شده است.

شکل (۳): مدل تحلیل مسیر عوامل اثرگذار سرمایه اجتماعی بر رفاه خانوارهای روستایی

اثرات کلی و غیرمستقیم شاخص‌های اعتماد، انسجام و مشارکت اجتماعی در رفاه خانوارهای روستایی جدول (۱۱) نشان می‌دهد که بیشترین اثر کلی مربوط به مشارکت اجتماعی با میزان (۰/۴۵۷) و انسجام اجتماعی با میزان (۰/۱۱۵) دارای کمترین اثر کلی در محدوده مورد مطالعه داشته است. تاثیرات کلی به دست آمده حاکی از آن است که سرمایه اجتماعی بر رفاه اقتصادی و اجتماعی خانوارهای روستایی در منطقه مورد مطالعه اثرگذار بوده است. ولی میزان شاخص مشارکت اجتماعی بیشتر از سایر ابعاد می‌باشد. اولویت‌بندی هر یک از ابعاد نیز آورده شده است.

جدول (۱۱): سنجش میزان اثرات مستقیم و غیر مستقیم و کلی متغیرها بر رفاه خانوارها

متغیرها	اثر مستقیم	اثر غیرمستقیم	اثر کلی	اولویت
مشارکت بر رفاه خانوارها	-۰/۴۲۴	-۰/۳۳	-۰/۴۵۷	۱
انسجام بر رفاه خانوارها	-۰/۴۹	-۰/۶۶	-۰/۱۱۵	۳

اعتماد بر رفاه خانوارها	۰/۱۹۵	۰/۰۲۲	۰/۲۱۷	۲
-------------------------	-------	-------	-------	---

در ادامه برای بررسی رابطه آماری میان سرمایه اجتماعی و رفاه خانوارهای روستایی در محدوده مورد مطالعه از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده است. یافته‌های این آزمون نشان می‌دهد (با توجه به ضریب همبستگی ۰/۶۹۵ و سطح معناداری ۰/۰۰۰) می‌توان گفت که رابطه معناداری بین این دو متغیر وجود دارد. بررسی این رابطه معنادار نشانگر این است که افزایش میزان سرمایه‌های اجتماعی موجب افزایش رفاه اقتصادی و اجتماعی خانوارهای روستایی در محدوده مورد مطالعه شده است. جدول (۱۲).

جدول (۱۲): رابطه همبستگی بین مولفه‌های سرمایه اجتماعی و رفاه

همبستگی			
		سرمایه اجتماعی	رفاه
سرمایه اجتماعی	Pearson Correlation	۱	**۰/۶۵۹
	Sig. (۲-tailed)		۰/۰۰۰
	N	۱۰۳	۱۰۳
رفاه	Pearson Correlation	**۰/۶۵۹	۱
	Sig. (۲-tailed)	۰/۰۰۰	
	N	۱۰۳	۱۰۳

همبستگی در سطح ۰/۰۱ معنی دار می‌باشد

نتیجه‌گیری

سرمایه اجتماعی به عنوان یکی از کلیدی‌ترین عناصر در دستیابی به اهداف توسعه روستایی و رفاه اقتصادی و اجتماعی خانوارها از اهمیت و ضرورت خاصی برخوردار بوده به طوری که سرمایه اجتماعی می‌تواند تأثیر مهمی در فرایند توسعه روستایی و اتخاذ سیاست‌های مربوطه داشته باشد. برنامه‌ریزان توسعه روستایی نیز اگر بخواهند به توسعه دست یابند و به نتایج پایداری دست یابند، یکی از وجوه آن توجه به منابع انسانی به ویژه سرمایه‌های اجتماعی و بهره‌گیری کافی و متناسب از این منبع در روستاها می‌باشد. نتایج تحقیق نشان داد، از نظر سطح رفاه از مجموع ۱۲ روستای مورد مطالعه ۴ روستا در وضعیت خوب، ۳ روستا در وضعیت متوسط و ۵ روستا هم در وضعیت ضعیف قرار داشته‌اند. همچنین از نظر

سرمایه اجتماعی ۵ روستا در وضعیت ضعیف، ۳ روستا در وضعیت متوسط و ۳ روستا هم در وضعیت خوب قرار داشته‌اند. یافته‌ها نشان داد که بین سرمایه اجتماعی و رفاه اقتصادی و اجتماعی خانوارهای روستایی در دهستان میان کوه شرقی رابطه معناداری وجود دارد و این رابطه معنادار نشانگر این است که افزایش میزان سرمایه‌های اجتماعی موجب افزایش رفاه اقتصادی و اجتماعی خانوارهای روستایی در محدوده مورد مطالعه شده است. به طوری که از میان شاخص‌های سرمایه اجتماعی، شاخص مشارکت اجتماعی خانوارها در منطقه مورد مطالعه بیشترین اثرات و مولفه انسجام اجتماعی کمترین تاثیر را بر روی رفاه خانوارهای روستایی داشته است. با توجه به یافته‌های تحقیق می‌توان گفت که در امر توسعه و توسعه پایدار و به خصوص رفاه اقتصادی و اجتماعی روستاییان در کنار منابع طبیعی و سرمایه‌های فیزیکی و انسانی متکی بر سرمایه اجتماعی و در عین حال به فعالیت درآوردن قابلیت‌های انسانی در درون روستاها لازم و ضروری می‌باشد. در حقیقت سرمایه اجتماعی از طریق ایجاد هماهنگی و ارتباط میان انواع دیگر سرمایه‌ها در قالب شبکه‌ای از روابط مبتنی بر اعتماد متقابل و مشارکت میان افراد، زمینه را جهت دستیابی به رفاه و توسعه روستایی فراهم می‌آورد. با توجه به اینکه مشارکت کلید موفقیت هر اقدامی است که به منظور نیل به بهبود وضعیت جامعه و تسهیل توسعه پایدار صورت می‌گیرد؛ و همان‌طور که نمایان است برای برنامه‌ریزان تکیه بر الگوهای توسعه درون‌زا و خودیار امری لازم و ضروری می‌باشد، زیرا اگر الگوی مدیریت مشارکتی اجرا شود تمام افراد جامعه خلاقیت و تلاش خود را به کار می‌گیرند تا هر کدام نظر اصلاحی برای ایجاد بهبود در وضعیت جامعه بدهند. بنابراین کاربرد سرمایه اجتماعی مبتنی بر اعتماد متقابل و مشارکت میان افراد سبب می‌شود تا روحیه خودباوری، اعتماد به نفس و مسئولیت‌پذیری در آنان تقویت شده و هنگام رویارویی با مشکلات، گامی در جهت رفع این مشکلات و معضلات بردارند و همواره به خود متکی باشند و این امر بالا رفتن توانمندی و افزایش رفاه اقتصادی و اجتماعی در روستاها را فراهم می‌آورد. در پایان خاطر نشان می‌گردد که در ایران و جهان بسیاری از جغرافی‌دانان اثرات و پیامدهای سرمایه اجتماعی و تاثیرات آن را مورد مطالعه و بررسی قرار داده‌اند، ولی کمتر

مطالعه‌ای به بررسی اثرات سرمایه اجتماعی در توانمندسازی و رفاه خانوارهای روستایی پرداخته است.

منابع

- آدینه‌وند، علی‌اصغر، حاجی‌زاده، مصطفی قدمی، مریم (۱۳۹۲)، بررسی عملکرد شهرداری‌ها در چارچوب حکمروایی خوب شهری (نمونه موردی: شهر بابلسر)، *دو فصلنامه مدیریت شهری*، دوره ۱۱، شماره ۳۱، صص ۴۱-۶۴.
- احمدی، منیژه (۱۳۹۶)، تحلیلی بر اثرات سرمایه اجتماعی در اخلاق زیست محیطی روستاییان (مطالعه موردی: دهستان چایپاره بالا؛ شهرستان زنجان)، *نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی*، دوره ۲۱، شماره ۶۱، صص ۱۹-۳۵.
- ازکیا، مصطفی و ایمانی، علی (۱۳۸۷)، توسعه پایدار روستایی، انتشارات اطلاعات، تهران.
- امام جمعه‌زاده، سیدجواد، صادقی‌نقدعلی، زهرا، رهبرقاضی، محمودرضا و سیدمرتضی نوعی باغبان، (۱۳۹۲)، بررسی رابطه مصرف رسانه‌ای و انسجام اجتماعی (مطالعه موردی: جوانان شهر تبریز)، *فصلنامه‌ی مطالعات توسعه‌ی اجتماعی- فرهنگی*، دوره ۱، شماره ۴، صص ۹-۳۱.
- پورطاهری، مهدی، رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا، رحمتی، مهدی (۱۳۹۱)، نقش دانش حقوقی در رفاه اجتماعی روستاییان (مطالعه موردی: دهستان میانکوه غربی- شهرستان پلدختر)، *نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی*، دوره ۱۶، شماره ۴۲، صص ۴۵-۶۳.
- پورمحمدی، محمدرضا، حسین‌زاده دلیر، کریم، پیری، عیسی (۱۳۹۰)، تحلیلی بردگرگونی‌های کیفی سرمایه‌ی اجتماعی در نظام شهری (مطالعه موردی: نظام شهری استان آذربایجان شرقی)، *مطالعات جغرافیایی مناطق خشک*، دوره ۱، شماره ۳، صص ۱-۱۹.
- پیلتن، فخرالسادات، برومند، مختار (۱۳۹۳)، بررسی نقش سرمایه اجتماعی بر امنیت اجتماعی (مورد مطالعه: کلیه زنان و مردان واقع در گروه سنی ۱۸-۴۵ سال شهر جهرم)، *مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، دوره ۶، شماره ۲، صص ۱۱۹-۱۲۹.
- حق‌جو، داود (۱۳۸۱)، رفاه اجتماعی و توسعه (مروری بر کارکرد برخی نهادهای حمایتی)، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، دوره ۲، شماره ۶، صص ۷۵-۹۶.
- خمر، غلامعلی، اسماعیل‌زاده کواکی، علی، براتپور، علی (۱۳۹۰)، ارزیابی توزیع فضایی سرمایه اجتماعی در سطح مناطق شهری با استفاده از تکنیک Topsis و GIS (مطالعه موردی: نواحی شهر قوچان)، *مطالعات جغرافیایی مناطق خشک*، دوره ۱، شماره ۴، صص ۵۹-۱۱۲.
- ربانی، رسول، آرانچولام، دارما، عباسی‌زاده، محمد، قاسمی، وحید (۱۳۸۶)، بررسی تاثیر رفاه اقتصادی و اجتماعی بر میزان مشارکت شهروندان در امور شهری (مورد مطالعه: شهر اصفهان)، *نشریه علوم اجتماعی مشهد*، دوره ۴، شماره ۲، صص ۹۹-۷۳.

- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا (۱۳۸۹)، مدیریت توسعه روستایی (بنیان‌های نظری)، تهران، انتشارات سمت، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.
- رهنما، محمدرحیم، عبدالله‌زاده، مهدی (۱۳۹۶)، تحلیل عوامل مؤثر بر پیشبرد فرهنگ مشارکت محلی در برنامه‌ریزی توسعه گردشگری (مطالعه موردی: منطقه آزاد ماکو)، *نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی*، دوره ۲۱، شماره ۶۲، صص ۹۷-۱۱۵.
- زنگنه، یعقوب، حسین‌آبادی، سعید، روشندل، تکتیم، نبی‌پور، رضا (۱۳۹۳)، تاثیر تعلق مکانی و سرمایه اجتماعی بر بهسازی مشارکتی محلات قدیمی (نمونه موردی: محله سرده سبزوار)، *مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری*، دوره ۵، شماره ۱۹، صص ۱۱۱-۱۲۸.
- طالب، مهدی، نجفی‌اصل، زهره (۱۳۸۹)، آموزه‌هایی از روند مشارکت روستایی در ایران، *مجله جامعه‌شناسی کاربردی*، *مجله پژوهش‌های روستایی*، دوره ۱، شماره ۲، صص ۱-۲۳.
- طرازکار، محمدحسن، زیبایی، منصور (۱۳۸۳)، بررسی معیارهای رفاه اجتماعی و توزیع درآمد و فقر در جوامع شعری و روستایی (مطالعه موردی: استان‌های فارس، اصفهان و سمنان)، *اقتصاد کشاورزی و توسعه*، دوره ۱۲، شماره ۴۸، صص ۱۶۴-۱۳۷.
- طولابی‌نژاد، مهرشاد، طولابی‌نژاد، میثم، طباطبایی، سید علی (۱۳۹۶)، سازگاری کشاورزان با تغییرات آب و هوایی و نقش آن در امنیت غذایی خانوارهای روستایی شهرستان پلدختر، *مجله مخاطرات محیط طبیعی*، دوره ۶، شماره ۱۳، صص ۶۷-۹۰.
- طولابی‌نژاد، مهرشاد، فراهانی، حسین، پیرایش، رضا (۱۳۹۴)، نقش یارانه‌های نقدی بر رفاه اقتصادی و اجتماعی خانوارهای روستایی (مطالعه موردی: دهستان جایدر شهرستان پلدختر)، *فصلنامه‌ی فضای جغرافیایی*، دوره ۱۵، شماره ۵۰، صص ۱۹-۳۷.
- عباس‌زاده، هادی، کرمی، کامران (۱۳۹۰)، سرمایه اجتماعی و امنیت ملی پایدار، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، دوره ۱۴، شماره ۱، صص ۳۲-۵۸.
- عمرانی، محمد، فرج‌زاده، ذکریا، دهمرده، مجید (۱۳۸۸)، عامل‌های تعیین‌کننده فقر و تغییرات رفاهی خانوارهای روستایی منطقه سیستان، *مجله تحقیقات اقتصاد کشاورزی*، دوره ۱، شماره ۲، صص ۴۲-۲۱.
- فراهانی، حسین، عینالی، جمشید، عبدلی، سمیه (۱۳۹۱)، ارزیابی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه نواحی روستایی (مطالعه موردی: دهستان مشهد میقان شهرستان اراک)، *نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی*، دوره ۱۳، شماره ۲۹، صص ۲۷-۵۰.
- کلمن، جیمز (۱۳۷۷)، بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه: صبوری، تهران: نشر نی.

- گل‌شیری اصفهانی، زهرا، خادمی، حسین، صدیقی، رضا، تازه، مهدی (۱۳۸۸)، تأثیر انسجام اجتماعی بر میزان مشارکت روستاییان (مطالعه موردی: بخش گندمان، شهرستان بروجن)، *فصلنامه روستا و توسعه*، دوره ۱۲، شماره ۱، صص ۱۴۷-۱۶۷.
- مرکز ملی آمایش سرزمین (۱۳۸۵)، راهنمای انجام مطالعات برنامه آمایش استان تهران، بیجا.
- نیک‌پور، عامر، رمضان‌زاده لسبویی، مهدی، واحدی، حیدر (۱۳۹۴)، ارزیابی سرمایه اجتماعی و تأثیر آن در ارتقاء کیفیت محیط‌های شهری (مطالعه موردی: شهر بابلسر)، *فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، دوره ۵، شماره ۱۹، صص ۱۱۵-۱۲۶.
- Arbab, E. (۲۰۱۱), Function of Social Capital in Sustainable Urban Development. Case: Zahedan City (Iran), Master Program in Sustainable Development, Uppsala University/Institutionen for geovetenskaper, May ۲۰۱۱ uu.diva portal.
- Aylward, E. (۲۰۰۹). Rural Tourism Development: Proposing an Integrated Model of Rural Stakeholder Network Relationships, Irish Research Council for the Humanities and Social Sciences (IRCHSS).
- Basu. A. k. (۲۰۱۳), Impact of Rural Employment Guarantee Schemes on Seasonal Labor Markets: Optimum Compensation and Workers' Welfare, *Journal of Economic Inequality*, Volume ۱۱, Issue ۱, pp ۱-۳۴.
- Brunie, A. (۲۰۰۹). Meaningful Distinctions within a Concept: Relational, Collective and Generalized Social Capital, *Social Science Research*, Volume ۳۸, Issue ۲, pp ۲۵۱-۲۶۵.
- Chuang Y.C, Chuang K.Y.(۲۰۰۸), Gender differences in relationships between social capital and individual smoking and drinking behavior in Taiwan, *Social science and Medicine*, Volume ۶۷, pp ۱۳۲۱-۱۳۳۰.
- Courvisanos, J. Martin, J., (۲۰۰۵) , Developing Policy for Australia's Small Towns: From anthropology to sustainability, Conference on the ۲nd Future of Australia's Country Towns, Bendigo, Volume ۲۳, pp ۱-۹.
- Dzanja, J, Christie, M, Fazey, I and Tony Hyde, (۲۰۱۵), The Role of Social Capital in Rural Household Food Security: The Case Study of Dowa and Lilongwe Districts in Central Malawi, *Journal of Agricultural Science*, Volume ۷, Issue ۱۲, pp ۱۶۵-۱۷۶.
- Grootaert, C. Bastelaer, V. (۲۰۰۲). The Role of Social Capital in Development, UK: Cambridge University Press.

- Gulumser, A., Levent, T., Nijkamp, P. and Poot, J. (۲۰۱۲). The Role of Local and Newcomer Entrepreneurs in Rural Development: A Comparative Meta-analytic Study, Research Memorandum, Regional Studies, Volume ۴۵, Issue ۹, pp ۱۲۰۷- ۱۲۲۳.
- Hawdon, J & Ryan, J. (۲۰۰۹), Social Capital, Social Control, and Changes in Victimization Rates, Crime & Delinquency, SAGE Journals Registration, Volume ۵۵, Issue ۴, pp ۷۷۷- ۷۸۰.
- Hewstone. M, Stroebe. W and Klaus Jonas, (۲۰۱۵), Introduction to Social Psychology, Blackwell publishers, edition six, ۶۷۲ pages.
- Jordan, J.L., Anil, B. and Munasib, A. (۲۰۱۰). Community Development and Local Social Capital, Journal of Agricultural and Applied Economics, Volume ۴۲, Issue ۱, pp ۱۴۳-۱۵۹.
- Khanh, H. (۲۰۱۱). The Role of Social Capital to Access Rural Credit: A Case Study: Hue Province- Vietnam, Department of Urban and Rural Development, Swedish University of Agricultural Sciences, Volume ۵۶, pp ۴۲- ۸۴.
- Kifle. S, Teferi. B, Kebedom. A and Abiyot Legesse, (۲۰۱۶), Factors Influencing Farmers Decision on the Use of Introduced Soil and Water Conservation Practices in the Lowland's of Wenago Woreda, Gedeo Zone, Ethiopia, American Journal of Rural, Volume ۴, Issue ۱, pp ۲۴-۳۰.
- Limón, J.A. Toscano, E.V. and Fernández, F.G. (۲۰۱۲). Farmer's Contribution to Agricultural Social Capital: Evidence from Southern Spain, Instituto de Estudios Sociales Avanzados working paper series, pp ۱- ۳۶.
- Looman, W. and Shewikar, F. (۲۰۰۹). Psychometric Properties and Cross-cultural Equivalence of the Arabic Social Capital Ccale: Instrument Development Study, International Journal of Nursing Studies, Volume ۴۶, Issue ۱, pp ۴۴- ۵۳.
- Midgely, j., (۲۰۰۰), "Context of welfare theory: a develop mentalist in perpetration, Center for social development", Washington university Pup.
- Munasib, A. and Jordan, J. (۲۰۱۱). the Effect of Social Capital on the Choice to Use Sustainable Agricultural Practices, Journal of Agricultural and Applied Economics, Volume ۴۳, Issue ۲, pp ۲۱۳- ۲۲۷.

- Ognibene, A. (۲۰۱۰), Social Capital in Power Networks: A Case Study of Affordable Housing Development in Winston-Salem, NC, Urban Studies Program, Senior Seminar Papers December, Volume ۱۲, pp ۱- ۴۵.
- Payton. M, Payton. A, (۲۰۰۳), Influence of Place Attachment and Social Capital on Civic Action: A Study at Sherburne National Wildlife Refuge, master's thesis of Natural Resources Science and Management Program, University of Minnesota, June ۲۰۰۳.
- Solesbury, W. (۲۰۰۳). Sustainable Livelihoods: A Case Study of the Evolution of DFID Policy, Overseas Development Institute, London, UK. Available a, ۲۱۷ pp.
- Spelleberg A. (۲۰۰۱), Framework for the measurement of social capital in New Zealand, New Zealand statistics.